
<https://doi.org/10.15407/fd2022.04.145>
УДК 172.019.51

Олег Білий, доктор філологічних наук, професор (філософія),
провідний науковий співробітник відділу філософії культури, етики і естетики
Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
01601, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4
obilyi@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0997-1535>

ЗАМАХ НА ІДЕНТИЧНІСТЬ (Російська культура як екзистенційна загроза Україні)

Стаття присвячена ролі російської культури за умов війни РФ проти України. Автор розглядає історію як базову структуру, що формує дискурсивну базу ідентичності. Аналізуються історичні наративи та культурні засади імперської ідентичності, ризики повномасштабної репрезентації російської культури в українській суспільній свідомості. Значну увагу приділено осмисленню двох тенденцій — псевдонаукового обґрунтування геополітичних проєктів та знезначення історично сформованих змістів, які утворюють ту чи ту ціннісну парадигму. Окреслено основні риси процесу наповнення комунікативної дії дією стратегічною на основі конструювання фальшивої реальності. Зокрема, йдеться про Великий Російський Симулякр як тип інструментального розуму з його системою профанацій, що покладено в основу інформаційної війни РФ проти нашої держави. Обґрунтовано твердження, згідно з яким сьогоденна російська ідентичність великою мірою спирається на сакралізовані сенси російської культури та водночас на очевидну інволюцію російського суспільства у криваву язичницьку стихію з її культами смерті, масовими людськими жертвоприношеннями, звалтуваннями і грабунками. Мистецькі дискурси культури при цьому, на думку автора, відіграють афірмативну роль, адже спираються на імператив задоволення, дієвий складник процесу реалізації трансцендентальної здатності уяви, а згодом мультиплікації та змасовлення естетичного переживання, і зрештою — його вербалізації у стереотипах агітаційного жаргону. Звідси виливає перетворення розрекламованої «естетичної досконалості» російської культури на інструмент упослідження культури конкурентної, на фундаментальний знаряддя інформаційної війни. Автор вважає, що в інформаційній війні найвагомим ресурсом для атаки на супротивника постає карколомна зміна наративів, спецоперації під чужим прапором, а за базу легітимації атаквальних сенсів правлять застарілі міжнародні інститути і практики, легітимаційні процедури і механізми їх упровадження.

Ключові слова: історичні наративи, культурні засади імперської ідентичності, геополітичні проєкти, симулякр, фальшива реальність.

Цитування: Білий, О. (2022). Замах на ідентичність. (Російська культура як екзистенційна загроза Україні). *Філософська думка*, 4, 145—160. <https://doi.org/10.15407/fd2022.04.145>

Нині поняття «інформаційна війна» стала органічним складником суспільної свідомості. Перебіг цієї війни дедалі більше опиняється у центрі численних публічних обговорень, надто внаслідок повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Тим часом попри певну баналізацію її наративів, яка супроводжується появою цілого розмаїття публіцистичних метафор для позначення масової підтримки війни (а вона, за різними даними, сягає приблизно 70% населення РФ), поза увагою залишаються культурно-історичні та метафізичні корені перетворення російського населення на важливий ресурс воєнної інтервенції, а також семантичні та наративні (Ролан Барт) коди російської культури, використовувані в інформаційній війні, стратегії цілеспрямованого фальшування реальності на основі цілковитого усвідомлення суто інструментального сенсу тих чи тих ідеологій. Нині є нагальна потреба бодай пунктирно окреслити які саме чинники впливають на інвестування масових бажань росіян у війну проти України і яка у цьому роль російської культури (ідеться насамперед про культурологію, літературу, релігійну публіцистику, музику, образотворче мистецтво).

Значною мірою процес формування масової свідомості в сучасному російському соціумі, що його можна змодельовати відповідно до образу «Носорога» з однойменної п'єси французького драматурга Ежена Іонеско, одного з фундаторів модерного театру абсурду, є наслідком потужної індустріалізації тенденції, зафіксованої свого часу Юргеном Габермасом у праці «Наука і техніка як ідеологія» [Habermas, 2020]. Ідеться насамперед про тенденцію, що її виразно позначив Карл Мангайм, який чи не першим звернув увагу на приховані мотиви колективного несвідомого, на роль психологічного коріння життєвих імпульсів, на значення конкретної життєвої ситуації у процесі формування стилів мислення, і додамо — суспільної свідомості. Так само Мангайм зафіксував стрімке взаємопроникнення наукової раціональності і політичної дискусії, що її головна мета — за допомоги дискурсивного насильства підірвати засади соціального та інтелектуального існування опонента, його впевненості у собі, і врешті решт — спростувати його теоретичні або історичні погляди, здійснити напад на увесь життєсвіт супротивника, духовно знищити його [Diagnosis of our Time, 1943].

Важливими складниками теорії Мангайма також були: з одного боку — відкриття соціально-психологічного аспекту ідеології, а саме прагнення тих чи тих соціальних груп не помічати наявного, яке спроможне підважити їхню впевненість у пануванні. А з іншого — зв'язок утопічної свідомості з налаштованістю пригнічених груп лише на знищення і перетворення суспільства, що так само залишає наявний соціум «у дужках», їхньою зацікавленістю лише у тих складниках наявного суспільства, які орієнтовані на його заперечення і не загрожують паралічем волі до дії [Mannheim, 1929].

З плином часу активно формуються дві взаємозумовлені тенденції — наукове обґрунтування політичних проєктів і знезначення історично сформованих змістів, що стали основою для певної системи цінностей, для форму-

вання ціннісного компендіуму. Отже, відбувається цілковите наповнення комунікативної дії дією стратегічною на основі конструювання фальшивої реальності. Своєю чергою, ця реальність спирається на наративи, у яких провідна функція відведена архетипу *психопомпа* — провідника душі за класифікацією Карла Густава Юнга. В соціологічній реконструкції цього архетипу, що її, по суті, здійснили автори дослідження «Авторитарна особистість» Ельзе Френкель-Брунсвік, Невіт Сенфорд і Деніел Левінсон на чолі з одним з фундаторів Франкфуртської школи філософії Теодором Адорно [Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, Nevitt Sanford, 1950]. Сталими рисами такої особистості вони вважали побожну відданість так званим традиційним цінностям та добровільне підпорядкування лідерові, який уособлює собою рятівника і зберігача традиції. Натомість усі, хто зазіхає на традиційні цінності, вважається джерелом усіх життєвих негараздів авторитарної особистості. У формуванні її свідомості, за визначенням авторів, діють два фундаментальні чинники — *стереотип і персоніфікація*, що правлять за психологічну базу протистояння загрозам і хаосу навколишнього світу. Саме вони зумовлюють дію фіорер-принципу і знелюднення усіх, хто руйнує декретовану авторитарним лідером норму, а отже, підлягає знищенню. У такий спосіб утворюється задубіла структура особистості, що її головними характеристиками постають беззастережне отождоження себе із владою та стереотипізація як спосіб контролю над власними страхами. Така особистість є ідеальним об'єктом інформаційних маніпуляцій, здійснення того, що Мішель Фуко називав *gouvernementalité* (чистою раціональністю урядування). Технологію такої маніпуляції знаходимо вже у формалізації діалогу у Платона.

Йдеться про введення у діалогічну структуру умовного співрозмовника, що лише підіграє корифею у розгортанні його думки. Умовний співрозмовник символізує також одну з найістотніших рис соціальної комунікації в цілому, а саме — вмонтованість у будь-яку комунікативну дію волі до влади, а отже і прагнення знівелювати партнера з діалогу, зробити комунікативний обмін нееквівалентним.

Імітація партнера в платонівському діалозі створює також прообраз того, що можна було б назвати інституціалізацією істини. Вже саме поняття істини передбачає певне ідеювання дійсності і згодом звершення світоглядного суду. У жрецькій державі, контури якої були окреслені Платоном, стають обов'язковими квазіюридичні процедури, що регулюють таку владну, керівну роль ідеї. Зрештою, за своїм призначенням інституціалізація істини є способом конструювання фальшивої реальності і перетворення людини на чистий об'єкт маніпуляції або, за Платоном, *підготовки до війни*.

Теоретичні інтуїції Карла Мангайма і мисленників Франкфуртської школи знаходять виразне підтвердження в історичних «мутаціях» російської культури.

Передусім тут слід говорити про індустріалізацію процесу конструювання фальшивої реальності, що потребує існування універсального сакралізованого зразка, без чого годі уявити й імперську наступальну ідеологію. Примітно,

що в за останні десять років у царині інтелектуального дискурсу особливої популярності набули сюжети, пов'язані з утвердженням і вивищенням російської імперської традиції, надто коли мова заходить про Україну. Як директор департаменту Українського інституту національної пам'яті автор цих рядків брав участь у дискусії на круглому столі, що його організував Інститут Європи РАН у 2008 році. Отже, можу засвідчити, що однією з провідних тем була тема щодо ролі видатних українських релігійних інтелектуалів минулого, таких як Дмитрій Ростовський (Данило Туптало), Феофан Прокопович, Стефан Яворський у розбудові Російської імперії. Саме на цьому круглому столі представники російської сторони фактично нав'язували нарративи, що згодом стали бойовими кліше інформаційної війни проти України зразка 2022 року, зокрема — нарративи «єдиного народу», «штучності української держави» тощо. Як відомо, аналогічними концептами оперував Гітлер та його ідеологи напередодні анексії Австрії. Ясна річ, що тотальна ревізія «українського питання» виникла не на голому місті. Вона має свій солідний історичний родовід. Українське питання завжди було предметом особливого шовіністичного занепокоєння багатьох діячів російської культури. У цьому ряду стоять: філософ і богослов Георгій Флоровський з його інтелектуальною боротьбою проти «малорусской самостоятельности»; і автор відверто українофобського роману «Біла гвардія» і створеної на його основі п'єси «Дні Турбіних» Михайло Булгаков; і автор шовіністичного вірша «На незалежність України» Йосип Бродський. В українофобських настроях Михайла Булгакова та Йосипа Бродського проступає латентна туга за втраченою ідеальною імперією. У цих прикладах бачимо вербалізацію страхів, що час від часу охоплювали свідомість діячів російської культури, так званих «володарів думок» після того, як уявна географія України як царини фольклорної екзотики, увиразненої Іваном Котляревським і Миколою Гоголем, спершу поступилась місцем формуванню потужного антиімперського історичного нарративу у творах Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша (роман «Чорна Рада»), Лесі Українки (драматична поема «Бояриня»), а згодом і потужного національно-визвольного руху, і нарешті обернулася утворенням певних форм української державності у 1917—1920 роках.

Сенси російської імперської культурно-історичної традиції реанімувалися вже за Сталіна. Саме за Сталіна розпочинається і дискредитація ідеї пролетарської культури, цього важливого ідеологічного складника більшовицької революції, з її, здавалось би класичними бовванами інтернаціоналізму, класової свідомості, майнового аскетизму. Підтримка надається митцям, які стверджували специфічну естетику радянської імперії. Під цим кутом зору примітною є переорієнтація суспільної свідомості на історичні періоди й епізоди, що символізують утвердження авторитарних лідерів та їхньої влади. Тут варто пригадати роман Олексія Толстого «Петро I» з вивищенням «пташенят гнізда Петрового» й кінофільм Сергія Ейзенштейна «Іван Грозний» з прихованою апологією опричнини.

Коли Сталін усвідомив перспективу поразки у протистоянні з воєнною машиною Третього Райху, він розпочав пошук нових мобілізаційних ідей, що його результатом стала реанімація російської православної церкви під наглядом НКВД. В СРСР встановлюється режим «чекістського православ'я», який нині відродився у політичних практиках сучасної Росії.

За сталінського режиму в галузі промислового виробництва здійснювалась (переважно з допомогою США) модернізація й індустріальна революція, натомість у сфері соціальній — консервація й навіть архаїзація, здавалось би, давно зужитих моделей урядування. Надаючи перетворенням антиегалітаристського характеру, авторитарно-шовіністичний фундамент сталінізму зводить, по суті, нанівець універсалістські претензії, готовність до жертви на користь певного соціального класу, проголошені в ідеологічних документах та артикульовані у всіляких ідеологічних акціях.

Радянський тоталітаризм був своєрідною кульмінацією розвитку російської соціокультурної традиції, сформованої у часи становлення імперії та абсолютизму, а в певному сенсі — продуктом її майже трьохсотлітньої історії. Саме впродовж 70 років той величезний багаж, що його нагромадила російська культура, активно запрацював на зміцнення радянської воєнної потуги. Досвід російського анархізму й боротьба з ним з боку держави підготували досконалі механізми тоталітарного контролю, досвід церковної цензури й Святійшого Синоду — ефективні способи контролю свідомості, без чого неможливий тоталітаризм як такий. І досі норма про ієрархію таємниць, затверджена свого часу Синодом, зберігає свою чинність. Йдеться про другорядність таємниці сповіді стосовно таємниці державної. Своєю чергою відкриття в галузі хімії та математики — можливість брати участь у перегонах озброєнь й, отже, відповідати на потребу технізації армії, що невпинно зростала. Досвід створення філософії російської історії (тут варто згадати імена М. Карамзіна, В. Ключевського та С. Соловйова) підготував успіх історичних версій, які обслуговували ідеологічні потреби Радянської імперії. Армія як силовий інститут у Радянській імперії вже після 1929 року перетворюється на центр усього громадського життя. Це підтверджується зростанням престижу військових професій, що добре видно хоча б з тогочасних кінострічок. Воєнна доцільність стає єдиною формою раціональності, їй підпорядковуються всі інші.

Новітня мобілізація імперського фетиша, відомого під назвою «велика російська культура» відбулась вже за часів першого посткомуністичного уряду Росії на чолі з президентом Борисом Єльциним у процесі пошуків нової державної ідеології. Її теоретичним підґрунтям послужила ідея Євразійства. У Росії гостра потреба в новій ідеології, що її мали виготовити в суворо обмежені терміни, виникла після того, як харизма президента Єльцина вже достатньо вичахла. Виразною маніпулятивною стратегією, з цього погляду, була спроба відродження так званої євразійської ідеології. Поняття «Євразія» міцно увійшло у мову політичних діячів посткомуністичної доби і закріпилося у лексиці багатьох видань.

Реальну потребу нової універсальної, глобалістської побудови, яка б замінила концепцію колишнього протистояння двох систем, відчували на-самперед посткомуністичні російські політичні стратеги. Необхідність перебудови усєї системи національної безпеки, викликаной розпадом Варшавського договору, колапс мілітаризованої економіки спровокували часткову регенерацію минулої державної структури, але вже на новій основі. Геополітичні погляди посткомуністичного істеблїшменту проросли новим політичним баченням на руїнах імперського експансіонізму комуністичної ідеології. Функціонери із середовища комуністичної бюрократії, відчуваючи небезпеки, що їх приховувала прийдешня політична та економічна криза, вже наприкінці 70-х та на початку 80-х років проводили пошуки й, сказати б, стендові випробування нової ідеологічної доктрини.

Так, на окремих ділянках було явно послаблено ідеологічний контроль з боку КПРС і КДБ. Зокрема, пільговим режимом користувався письменник Олександр Проханов, літературні твори якого не вписувалися у канони соціалістичного реалізму (однак і не зачіпали глибинних основ існування номенклатурної корпорації). Час від часу його ультрапатріотичні статті, написані у стилі мілітаристського романтизму, далекого від санкціонованих цензурою агітаційних стереотипів, з'являлися на сторінках радянської преси, а їхній автор навіть отримав прізвисько «Соловей генштабу». Докторську дисертацію, яка ішла у розріз з офіційною етнологією, що її репрезентував і уособлював відомий пропагандист радянського інтернаціоналізму академік Ю. Бромлей, захищає колишній в'язень Гулагу Лев Гумільов. Є й ряд інших виразних свідчень латентної політико-ідеологічної переорієнтації у вищих ешелонах державної влади колишнього СРСР кінця 70-х — початку 80-х.

Симптоматичним є й те, що першими ластівками вже «перебудовної» лібералізації режиму стали видання праць Л. Карсавіна, П. Савицького, М. Трубецького, Г. Флоровського, мисленників з плеяди так званої російської релігійної філософії. Певною мірою чимало ідей цієї філософії свого часу утворили фундамент євразійських доктрин.

У 1990-ті роки, після невдалого серпневого військово-партійного путчу, ця тенденція усталюється і поступово перетворюється на домінуючу політичного життя сучасної Росії. Крайньою формою її виявлення став журнал «Элементы», який мав промовисту розшифровку: «Евразийское обозрение», що його натхненником і засновником був Олександр Проханов, а головним редактором Олександр Дугін. На редакційні досвітки цього видання вчащають і вищі військові чини. Лише брутальна, а подеколи й образлива нелояльність до нової влади, нерозуміння справжніх устремлінь можновладців з ельцинського оточення не дали можливості цьому виданню перетворитись на провідного виразника геополітичних інтересів нового російського істеблїшменту.

Попри заборону «Євразійського огляду» після відомих подій у Москві у жовтні 1993 р., слово «Євразія» стає своєрідним кодом для очевидно планованого Москвою політичного дрейфу колишніх республік СРСР, у тому

числі й України, у напрямі до перетворення на функціональну частину геополітичного поясу держав-сателітів нової Росії зі статусом неокolonій. Після відходу Єльцина від влади Дугін стає провідним проповідником євразійства, одним з натхненників і адептів путінського реваншизму. У його візіонерських концепціях відживлюється вже давно зжита екзотика *woodo science* Карла Гаусгофера з його геополітичною містиккою протистояння «океану» і «суходолу». Дугін також є реконструктором спадщини профетичного націонал-соціалізму, представленої у ряді філософських наративів Мартина Хайдеггера. Зокрема, ідеться про ідею ототожнення націонал-соціалізму з екзистенційним розумінням народу, з імперативом знищення онтологізованого супротивника [Faue, 2005]. Цю ідею Дугін фактично вмонтував у свою містичну конструкцію, для якої фундаментальною засадою є протиставлення євразійського вчення про людину як етнічну істоту атлантистській ересі про індивідуума¹.

У процесі розбудови нової — старої імперіалістичної ідеології особливої популярності в Росії набувають теорії М. Данилевського «Росія і Європа» і О. Шпенглера «Присмерк Європи», що передбачають поділ світу на зони впливу тих чи тих глобальних культурно-історичних парадигм, концепція зіткнення цивілізацій С. Гантингтона «Зіткнення цивілізацій», що на їх основі ідеологи реваншу створювали *штучну політичну реальність*, за якої має жити світ. Культурологічні моделі і Данилевського, і Шпенглера виявились нежиттєспроможними. Так само модель Гантингтона виявилася штучною, адже добре відомо про кровопролитні війни у межах одного типу цивілізації, що вочевидь суперечить твердженням Гантингтона. Тут можна згадати хоча б війни між Іраном та Іраком (1980—1988) і між Китаєм і В'єтнамом (1979). При цьому, наприклад, кількість жертв лише однієї ірано-іракської війни вочевидь перевищила кількість жертв конфліктів міжцивілізаційних.

Фактично пошуки нової ідеології завершуються створенням штучної ціннісної парадигми, царства симулякрів, розпочинається розбудова соціальної комунікації на основі експлуатації стереотипів уяви, пов'язаних з потребою заскоченої негараздами і фрустраціями маси спертись у своїх орієнтаціях на принципи зверхності, уявного завищення соціального статусу. Нав'язані стереотипи уяви зрештою уможливають моделювання слухняного суб'єкта шляхом інспірування ідентичності за допомоги таких мемів, як «велич Росії», «вставання з колін», «додаткова хромосома духовності» та інше, що зрештою і забезпечує ефективне урядування. Звідси й феномен *anaesthesia dolorosa psychica* — занепад чуттєвого реагування, брак емпатії, цілковите скасування навіть потреби у моральних засадах — феномен, який охопив усе сучасне російське суспільство, що засвідчують результати соціологічних опитувань громадян РФ, присвячених темі війни Росії проти України. Вже згадуваний Дугін безпосередньо причетний до знелюднення російського соціуму,

¹ Див.: Нацизм — в серце мысли Хайдеггера. Интервью Эммануэля Файе интернет изданию philosophy.ru (<https://www.philosophy.ru/fk/fk-12/natsizm-v-serdtse-mysli-khaydeggera/#!>).

до теоретичного заохочення первісної жорстокості і садизму, що мали місце у Бучі, Ірпені та Бородянці.

За Дугіним, більшість російського народу перебуває у стані *археомодерну*, який протистоїть західному *модерну*, *варварський євразійський тип* протистоїть *типу атлантичному*, а кількасотлітня війна між орденами *євразійців* і *атлантистів* визначає перебіг історичного процесу. В основі ідей дугінського неоевразійства лежить містицизм, як його описав Вільгельм Райх, з його механіцизмом і «балістикою» уявленого, перетворенням чуттєвих вражень на дещо ірреальне, потойбічне. Дещо перефразовуючи Райха, можна було б сказати, що російська культура у форматі назадницького ентузіазму «створює механістично-містичні структури людини», які, своєю чергою, «репродукують механістично-містичну цивілізацію» [Reich, s.a.].

Примітно, що Дугін виступав з лекціями з міжнародних відносин та світової політики в Академії Генерального штабу збройних сил РФ і, на думку Андреаса Умланда, з маргінального теоретика євразійства перетворився на гуру пострадянського політичного істеблшменту. Вагомий деталізований аналіз феномену О. Дугіна та його політичної онтології знаходимо у праці Умланда «Формування фашистського “Неоевразійського” інтелектуального руху в Росії. Шлях Олександра Дугіна від маргінального екстреміста до натхненника пострадянської академічної та політичної еліти» (1989—2001)². По суті, Дугін визнає злочини проти людяності органічними і прийнятними для росіян як євразійців, людяності у тому сенсі, який виробила європейська гуманістична традиція. Отож не дивним видається його заклик, що пролунав після провалу проекту «Русская весна» зразка 2014 року. «Українців слід убивати, убивати й убивати. Це я вам як професор кажу» [Обухов, 2015].

Євразійська містика дугінської доктрини не стала універсальним ідеологічним підґрунтям для путінської диктатури, але, як це завжди траплялось у російській історії, вона стала важливим теоретичним джерелом для утилізації прихованих бажань «русского всечеловека». Не випадково інтерес до сугестивної сили профетичного дискурсу, до *woodoo science*, оккультних і магічних практик, технологій урядування, що характеризують вожді тоталітарних сект, інтерес до нетрадиційних культів, завжди зберігались у надрах російських спецслужб. З цього погляду показовою була діяльність «кремлівського Мерліна», генерала Георгія Рогозіна (заступника начальника служби безпеки президента Бориса Єльцина), шанувальника «Розы мира» візіонера-містика Даніїла Андреева, який вважав Росію батьківщиною «наднароду» з «великою соборною душею» під орудою деміурга. Рогозін відводив російській контррозвідці роль провідника вищої волі, дбайливого опікуна і слуги цього «наднароду»³.

² Див.: <https://www.researchgate.net/publication/290927065>.

³ Див.: <https://versia.ru/pochemu-nashi-siloviki-predpochitayut-pravoslaviyu-netradicionnye-kulty>.

Реставровані ідеології на кшталт євразійства правили і правлять за основу створення новітніх симулякрів, російського *жаргону автентичності* (Адорно) з його «скрепами», топонімією «сакральних земель», «трансісторичним месіанством», тощо. Індустріалізована розбудова фальшивої реальності за ініціативою і під контролем ГРУ і ФСБ стає всеосяжною у добу загальнодоступної кольорової телекартинки, інтернету і соціальних мереж.

Саме вибух інформаційного обміну, що його головні риси окреслив Жан Бодрияр у розвідках «Екстаз комунікацій» та «Симулякр і симуляція». Бодрияр фактично показав, що симулякр є продуктом латентної угоди між корифеєм (суб'єктом маніпуляції) і сприймачем облуди (об'єктом маніпуляції) та їхнього обопільного рішення вважати підробку чинним образом реального.

Значна роль та ініціатива в легітимації симулякру, впровадженні маніпулятивних технологій часто-густо належала знаковим постатям російської культури у ролі добровільних запопадливих порадників вищих посадовців російської монархії. Виразним прикладом симулякру постає давня російська традиція фальшування та імітації, яка виявилась продуктом співпраці видатних письменників, таких як, скажімо, О. Пушкін, з дівцями державних інститутів. У своєму листі до очільника Третього відділення Власної Його Імператорської Величності канцелярії Александра Бенкендорфа Пушкін пропонував заснувати політичний часопис й російським письменникам делегувати право давати відсіч «безсоромним нападкам та несамовитим наклепам на Росію, що його скоюють іноземні газети». По суті йшлося про створення «контрпропагандистського проекту», якщо вдатись до словника сучасної політичної науки.

Листи до Бенкендорфа являють собою зразки шовіністично забарвленого симбіозу між представниками російського красного письменства й можновладцями. Позаяк, на думку Пушкіна, періодичні видання у Росії не репрезентують політичні партії, яких по суті немає, а отже уряд не має потреби мати свій офіційний часопис, проте водночас громадська думка має бути керована⁴.

Пропонуючи створення «контрпропагандистського видання», Пушкін мав на оці передусім гостру критику військової операції Росії з жорстокого придушення польського національного повстання 1830—1831 років, палким прихильником якої він був. Відомо, що свою позицію Пушкін відверто висловив в одіозних віршах «Наклепникам Росії» та «Бородинська річниця», надрукованих у збірці «На взяття Варшави», які навіть друг О. Пушкіна поет П. Вяземський назвав «шинельними одами» та «географічною фанфаронадою». Примітно, що Пушкін, викладаючи ідею часопису Бенкендорфові, також пропонував узяти на себе організаційний труд — об'єднати обдарованих письменників і тим самим «наблизити до уряду людей корисних».

Федір Тютчев як співробітник посольства Російської імперії у Мюнхені, столиці баварського королівства, пропонував створити часопис «під чужим прапором», замаскований під європейські стандарти вільної журналістики,

⁴ А.С. Пушкин. Деловые бумаги А.Х. Бенкендорфу (<http://www.as-pushkin.ru/index.php?cnt=33&sub=8>).

що їх метою було створення пропагандистської картинки для Західної Європи, яка б прикрашала соціокультурні реалії російської деспотії. Заради пропагандистського успіху передбачалась навіть критика режиму, щоправда, під наглядом монарха і спецслужб. Ідея не знайшла підтримки у Тютчевого начальства. Їй судилось відродитись за сталінського режиму в «Литературной газете», головним редактором якої у 1950 році стає Костянтин Симонов. «Литературная газета» виходила з дозволу Сталіна і фактично під його наглядом, щоправда, без критики більшовицького режиму, адже газета друкувалась в СРСР. У газеті публікуються фрагменти творів, що належать перу закордонних авторів, розгортаються літературні дискусії, друкуються фейлетони, до мінімуму зведено кількість партійно-урядових циркулярів.

Одним із зразків російських симулякрів так само була «зубатовщина», діяльність створеної, за задумом начальника охоронного відділення Російської імперії Сергія Зубатова, підконтрольної робітничої псевдопартії, головне призначення якої було відволікати пролетарів від політичної боротьби. За аналогічною технологією згодом створювались такі організації як «Пам'ять», ЛДПР, що за своєю суттю виконували функцію передового загону спецслужб, які під машкарою демократичних партій впливали на формування політичного порядку денного задля реалізації стратегії реваншистського істеблішменту.

Епізодичні симуляційні ідеї та практики монархічної доби стають на індустріальні рейки вже у часи утвердження більшовицької імперії. Ідеться про те, що Жан Бодрияр називав «генералізованою проституцією», тобто масовим виробництвом симулякрів. Подвійні стандарти культурної політики диктуються необхідністю дбати про ідеологічну вітрину СРСР, всіяко демонструвати відданість сакралізованим цінностям комуністичної ідеології, що стає фундаментом зовнішньополітичної комунікації тоталітарного режиму. У моду входять запрошення лівоорієнтованих інтелектуалів, у тому числі митців до Радянського Союзу. Яскравим прикладом тут може служити організована ГПУ–НКВД подорож письменників Андре Жида у 1936 році та Ліона Фойхтвангера у 1937-му. Збудована НКВД декорація справила незабутнє враження на Фойхтвангера, а його особиста зустріч із Сталіним спричинила появу нарису письменника під назвою «Москва 1937», в якому Ліон Фойхтвангер заходився відтворити усі наративи сталінської пропагандистської машини. Натомість Андре Жид відмовився від маршрутів, що їх окреслили йому чекісти і спілкувався з людьми без наглядців. Попри усі принади, виставлені спокусниками від політичного режиму (пишний прийом, комфорт і високі гонорари) він побачив масові злидні, конформізм, блюзнірство, знеособлення людини у країні «переможного соціалізму».

В історії Росії можновладці завжди високо оцінювали потужний потенціал маніпулятивного впливу митців як «володарів думок», у тому числі і потенціал перевербованих ворохобників. Ось чому упродовж тривалого часу за лаштунками різних симуляційних практик стояли сакральні взірці і великі

нарлативи російської культури: російська художня словесність і російська музика, і російський історичний живопис. Але насамперед, європейський авторитет романів Льва Толстого і Федора Достоєвського. Визначальною мірою європейська репутація цих митців пов'язана з тим, що їхня творчість виявилась реплікою європейської традиції, а отже сенси, (філософські, соціологічні, правові) закорінені у художніх творах, поставали як продовження загальноєвропейського дискурсу і тому були впізнаваними. При цьому поза зоною уваги залишались взаємопов'язані форми політичного — сервілізм і мистецька легітимізація монархічної влади.

Водночас існувала роздвоєність свідомості ряду письменників, зокрема, такого як Достоєвський. У Достоєвського, з одного боку, бачимо захоплення раціональністю і довершеністю англійського генія, усім державним устроєм і традиціями Туманного Альбіону (подорожні нотатки), а з іншого — протиставлення містичної істини європейській правосвідомості (роман «Брати Карамазови», розділ «Психологія — палиця на два кінці»). У творчості пізнього Достоєвського давався впливовий шар архаїчної свідомості, що його уособлювала постать Костянтина Аксакова — провідного ідеолога слов'янофільства з його ідеєю протиставлення «держави» і «землі», «внутрішньої правди» (православної віри) і «зовнішньої правди» (законності). У Достоєвського так само спостерігаємо готовність бути частиною імперських проєктів російських можновладців. «Вільнодумство» і статус володаря думок цілковито поєднувалось у письменника з визнанням за Прокурором Святійшого Синоду Костянтином Побєдоносцевим права на «рекомендаційну цензуру» його творів, зокрема і роману Брати Карамазови. До того ж Достоєвський був одним із відвертих імперських ідеологів. Як відомо, фундаментом політичної міфології Російської імперії та її глобалістських претензій на довгі роки стала ідея Третього Риму, яку актуалізував Федір Достоєвський у славнозвісному «Щоденнику письменника». Ідеться про нотатки, відомі під назвою «Іще раз про те, що Константинополь, рано чи пізно має бути нашим». За своєю суттю заклик Достоєвського являє собою апологію православного імперіалізму, обґрунтування виняткового права Росії на експансію у напрямку «християнського Сходу». Примітною у цьому сенсі є пропаганда війни, мета якої лише в ім'я милосердя, міжнародного єднання і безкорисливості включити поневолені бусурманами народи до лона Російської Імперії. «Саме у теперішній же війні, писав Достоєвський, доведемо усю нашу ідею про майбутнє призначення Росії в Європі, саме тим доведемо, що, звільнивши слов'янські землі, не придбаємо з них для себе ані клаптика (як мріє вже Австрія для себе), а навпаки, будемо наглядати за їхньою ж взаємною згодою й боронити їхню свободу і самостійність, хоча б від усієї Європи.» [Достоєвський, 1983].

Історія створення штучної реальності, зразком якої є, безперечно, й імперська ідеологія, та родовід маніпулятивних технологій завдячують своїм існуванням насамперед діячам російської культури, з іменами яких пов'язують

її європейську репутацію. Загалом усталена на Заході у ХХ столітті позитивна репутація російської культури завдячує своїм утвердженням насамперед ідеологічній боротьбі демократичної Європи проти більшовизму, причому переважно культури дореволюційної, адже її провідниками, пропагандистами і живим уособленням були представники російської еміграції, такі як Микола Бердяєв, Іван Бунін, Сергій Рахманінов. Натомість шовіністичні мотиви у російській гуманітарній думці, її консервативна складова залишались малопомітними і, здавалось би, невагомими порівняно із злом сталінської диктатури.

Створення царини симулякрів завжди було знаряддям російських спецслужб як у минулі часи, так і тепер. Можна сказати, що уся пропагандистська машина сучасної Росії існує передусім як знаряддя багаторічної «спецоперації прикриття», яку розгорнула ФСБ після поразки СРСР у холодній війні. Репутаційний потенціал російської культури був покладений й у реконструкцію по суті радянської ідентичності мешканців ОРДЛО. В ідеологічному проекті путінського режиму не знайшлося місця навіть для реставрації більшовицької культурної політики — цього *Великого Симулякру*, що ґрунтувався на імітації вільного розвитку національних культур.

Небезпека повномасштабної репрезентації російської культури в соціальній уяві українців полягає в тому, що у свідомість вводяться історичні наративи, які формують іншу — російську ідентичність, і по суті, ідентичність народу-зверхника, народу-загарбника. Історія — це базова структура у процесі розгортання трансцендентальної здатності уяви, вона безпосередньо пов'язана з екзистенційною тяглістю людського буття, з його темпоральною сутністю. Історія — це одна зі структур, які формують дискурсивну базу ідентичності.

Коли говорять про російську культуру, мають на оці насамперед художню літературу, філософію, образотворче мистецтво та музику. Кожна з цих галузей культури містить наративи *чужої* історії, консервує її емоційне тло, насамперед глорифікацію архаїчного містичного шару російської історичної свідомості. У живопису це наративи передвижництва — насамперед творів Василя Сурікова («Ранок стрілецької страти», «Боярина Морозова»), Ніколая Ге («Петро I допитує царевича Алексея Петровича у Петергофі»), у музиці це опери Модеста Мусоргського «Борис Годунов» і «Хованщина». У цьому шерезі чільне місце посідає опера Петра Чайковського «Опричник» з її романтизацією доби Івана Грозного (примітно, що прем'єра «Опричника» відбулась у 1874 році у Києві). Цими прикладами аж ніяк не обмежуються шовіністичний репертуар російської культури, так само не обмежуються її політичні імплікації. Гадаю, це лише початок дискусії про сенси, що уможливили жахи Бучі, Ірпеня та Ізюму. Проте саме вони є вагомими рушіями мистецької уяви та соціополітичної поведінки цих (та інших) сакралізованих фігур російського культурного ландшафту, що позначили історичні магістралі імперського експансіонізму.

Ясна річ, що сучасний російський масовий споживач, ані тим більше масовий споживач з окупованих територій Донбасу не обізнані ані з Толстим, ані з Достоевським, ані з Мусоргським, ані з Чайковським. Абстрактна апеляція до цих імен, їхнього авторитету, доведеного до стану *мему*, є питоною частиною пропагандистського навіювання, спрямована лише на те, щоб сформувати у сучасного російського споживача комплекс ксенофобської, шовіністичної зверхності стосовно українців. Міфологізована репутація російської культури, ціннісне меню «м'якої інтервенції», нав'язуване українцям упродовж десятиліть, залежність від збудованих на базі цієї культури міфологем, підпорядкованість нав'язаній ієрархії сенсів та комплексу соціокультурних ідентифікаторів спрямовані на формування комплексу меншовартості в українського сприймача. Кульмінаційним акордом цього процесу є вже згадувана завойовницька міфологема «єдиного народу», симулякру, який послужив увертюрою для тотальної війни проти України. Тепер вже незалежно навіть від сумирних і дбайливих ентузіастів-аматорів «русского мира», комунікативна сутність російської культури буде міцно прив'язана до політики а) етноциду — спроб знищення національної ідентичності українців (мови, культури, історичної пам'яті); б) геноциду українців — фізичного знищення українців, насильницького вивезення дітей з окупованих територій до Росії.

У довгостроковій перспективі збереження корпусу російської культури у структурі викладацьких дисциплін (ВНЗ і середніх шкіл) становитиме істотну загрозу процесу усталення української культурно-політичної ідентичності, відтворення фундаменту, що на ньому постала інформаційна стратегія Москви. У цьому контексті саме налаштованість викладачів вишів, шкільних вчителів-гуманітаріїв — це надзвичайно важливий чинник політичної налаштованості політичної більшості у країні. І саме від освітян, носіїв і ретрансляторів фундаментальних сенсів залежить формування повноскладової української ідентичності як фундаментальної гарантії національної безпеки. У цьому зв'язку варто згадати і вкрай хибну ідею змагальності культур, яка періодично спливає на поверхню загальноукраїнської дискусії, надто в умовах багатолітньої цілеспрямованої дискримінації власне українського контенту. Тут варто говорити не про змагальність, а про війну культур, що її вкотре в історії розв'язала Москва. Кінцева мета цієї війни — знищення або маргіналізація опонента, недостатньо захищеного усією інституційною системою держави. Втягнення у сюжети чужої історії постає як дискурсивний примус. Одним з поширених інструментів м'якої інтервенції є також знецінення персоналізованих стратегічних символів української національної традиції — Мазепи, Шевченка, Франка, Бандери. Свого часу, 2008 року однією із таких спроб був намір частини українського політичного класу спільно з Росією відзначити 300-ту річницю Полтавської битви, що, по суті, попри крутістькі пропозиції щодо вшанування полеглих, історичного примирення, означало новітню легітимацію в українській суспільній свідомості образу Мазепи —

зрадника, що його змалював Пушкін у своєму імперському епосі-поемі «Полтава». Ясна річ, що за лаштунками такої легітимації в якості символу новітніх імперських зазіхань посткомуністичної Росії бовваніла постать переможця у Північній війні — Петра I.

У випадку протистояння ідентичностей історичний наратив виступає різновидом стратегічної дії, комунікативної матриці війни світів, надто у випадку розгортання російського імперського мобілізаційного проекту, у якому велика роль відведена симбіозам митців і владних структур, що нині можна переконливо проілюструвати перетворенням відомого оскароносного співця втраченої імперської «величі» Росії, кінорежисера Микити Михалкова на ентузіаста інформаційної війни, автора і ведучого політичного шоу БесогонТВ, брутального і цинічного пропагандиста етноциду і геноциду та лінгвоциду українців. На форумі педагогів Підмосков'я Михалков відверто проголосив українську мову «образом русофобії», а викладання предметів у тимчасово окупованих населених пунктах Донецької та Луганської областей цією мовою «міною, закладеною в усю російську історію». Одним з прикладів реалізації михалковської програми етноциду в Україні стало вилучення дитячої літератури українською мовою у бібліотеках Мелітополя.

Сконструйована кремлівськими ідеологами і технологами інформаційної війни сьогодення російська ідентичність великою мірою спирається на сакралізовані сенси російської культури і водночас на очевидну інволюцію російського суспільства у криваву язичницьку стихію з її культурами смерті, масовими людськими жертвоприношеннями, згвалтуваннями і грабунками. Мистецькі дискурси культури при цьому відіграють афірмативну роль, адже спираються на імператив задоволення, дієвий складник процесу реалізації трансцендентальної здатності уяви, а згодом мультиплікації та змасовлення естетичного переживання, і зрештою — його вербалізації у стереотипах агітаційного жаргону. У такий спосіб звідси впливає перетворення розрекламованої «естетичної досконалості» російської культури на інструмент упослідження культури конкурентної.

Після 24 лютого 2022 року, в ситуації екзистенційної загрози присутність російської культури у смисловому просторі України стимулює небезпечно ностальгію щодо так званого спільного культурного простору, який існував в СРСР, а згодом і у посткомуністичній Україні. По суті, російська культура уможлиблює збагачення ресурсної бази для інформаційної війни і легітиме кровоточиву спадщину «русского мира».

* * *

— Із плином часу активно формуються дві взаємозумовлені тенденції — наукове обґрунтування політичних проектів і знезначення історично сформованих змістів, що стали основою для певної системи цінностей, для формування ціннісного компендіуму. Отже, відбувається цілковите наповнення комунікативної дії дією стратегічною на основі конструювання фальшивої реальності.

— Великий Російський Симулякр являє собою форму новітнього розгортання інструментального розуму з його системою профанацій — віри, уявлення про людяність, про цінності, виплекані цивілізаційним поступом.

— Кульмінаційним моментом симуляційного запалу є саме інформаційні війни, у яких найвагомим ресурсом для атаки на супротивника постає карколомна зміна наративів, спецоперації під чужим прапором, а за базу для усталення правлять застарілі міжнародні інститути і практики, легітимізаційні процедури і механізми їх упровадження.

— Створення царини симулякрів завжди було знаряддям російських спецслужб як у минулі часи, так і тепер. Можна сказати, що вся пропагандистська машина сучасної Росії існує передусім як знаряддя багаторічної спецоперації прикриття, яку розгорнула ФСБ після поразки СРСР у холодній війні.

ДЖЕРЕЛА / REFERENCES

- Adorno, Th.W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D., Sanford, N. (1950). *The Authoritarian Personality. Studies in Prejudice Series*. Vol. 1. New York.
- Diagnosis of our Time. Wartime Essays of a Sociologist* (1943). London: Routledge & Kegan Paul.
- Dostoyevskii, F.M. (1983). *Polnoye sobraniye sochinenii*. In 30 vols. Vol. 25. [In Russian]. Leningrad. [Достоевський, Ф.М. (1983). *Полное собрание сочинений*. В 30-ти т. Т. 25. Ленинград.]
- Faye, E. (2005). *Heidegger: l'introduction au nazisme dans la philosophie*. Paris: Albin Michel.
- Habermas, J. (2020). *Technik und Wissenschaft als "Ideologie"*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Mannheim, K. (1929). *Ideologie and Utopie*. Bonn: Klostermann.
- Obukhov, G. (2015). Aggressor i professor. [In Russian]. *Radio Svoboda*, March 15. [Обухов, Г. (2015). Агрессор и профессор. *Радио Свобода*, 15 марта 2015]. Retrieved from: <https://www.svoboda.org/a/26907371.html>.
- Reich, W. (s.a.). *Ether, God and devil: cosmic superimposition*. Retrieved from: <https://www.goodreads.com/work/quotes/496652-ether-god-and-devil-cosmic-superimposition>.

Одержано / Received 21.12.22

Oleh BILYI, Doctor of Sciences in Philology,
Full Professor (Philosophy), Leading Research Fellow,
H.S. Scovoroda Institute of Philosophy,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, 4, Triokhsviatytska St., Kyiv, 01601
obilyi@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0997-1535>

ATTACK ON IDENTITY.

(Russian culture as an existential threat to Ukraine)

The article deals with the role of Russian culture in the period of the RF war against Ukraine. The history is considered as the basic structure that shapes the discursive foundation of identity. Historical narratives as well as the cultural background of imperial identity and risks of the full scale representation of Russian culture in the Ukrainian social consciousness are analyzed. The two tendencies are also comprehended — junk science foundation of geopolitical projects and devaluation of the historically formed senses. So the communicative action is penetrated by the strategic

action based on the false reality fundament, this significant element of the war of the world. The vivid example of junk science is the neoeurasian ideology, that defines the strategy of Kremlin informational attack on the Ukrainian identity. Standoff between the identities takes place in the course of the imperial mobilization project development. The symbiosis of governmental authorities and artists plays the key role in its realization. The author outlines the main features of the strategic effect of penetration into the core of communicative process and the false reality building.

Also the author develops the thought that the heartbreaking and impetuous change of contradictory narratives are the one of the fundamental resources of information war. In particular it deals with the great Russian Simulacrum as the vivid example of the instrumental reason that is in the base of the information war against Ukraine. It is also defined the historical origin of the simulacra as the instrument of the Russian special services and the role of their partners — the iconic figures of the Russian literature — in the projects of the public opinion manipulation.

Keywords: *historical narratives, cultural background of imperial identity, geopolitical projects, simulacrum, false reality.*